HISTRVM INGRESSI — HISTRIAE EXCIDIVM

DE

RADU VULPE

Este fapt sigur că, în cursul atacurilor transdanubiene din sec. III asupra Moesiei Inferioare, orașul Histria a suferit o cumplită devastare. Mărturia transmisă în această privință de Iulius Capitolinus, unul dintre așa-zișii *Scriptores Historiae Augustae*, a fost impresionant confirmată de constatările arheologice pe care, în ultima jumătate de veac, le-au făcut la Histria Vasile Pârvan și succesorii săi. Ruinele cetății vădesc o generală distrugere în acea epocă. Zidurile incintei refăcute după dezastru au fost construite cu materiale provenite din clădiri și monumente dărîmate, printre care apar foarte frecvent coloane, capiteluri, cornișe, arhitrave, altare, blocuri cu inscripții, fragmente de sculpturi diverse etc. [1].

Dar, dacă evenimentul însuși rămîne incontestabil dovedit în toată trista sa realitate, nu tot astfel putem spune despre momentul exact cînd s-a produs. Anul 238, care înainte de explorarea arheologică a Histriei părea atestat de textul lui Capitolinus cu o precizie minuțioasă și ca atare era acceptat fără ezitare de toți cercetătorii, a devenit caduc în urma confruntării cu descoperirile numismatice și epigrafice, care revelă o continuitate de viață și chiar un moment de relativă înflorire a cetății și după această dată. S-a constatat astfel că sub Gordian Histria a bătut

---

[1] V. Pârvan, *Raport asupra activității Muzeului Național de Antichități în cursul anului 1915*, București, 1916 (extras din Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice, 1915), p. 19—20; idem, în Archäologischer Anzeiger, Berlin, 1915, 4, col. 263 și urm. și fig. 11 și 15; idem, *Histria*, IV, București, 1916, p. 1 și 196; *Histria*, VII, București, 1923, p. 105; idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 76; idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, Torino, 1924 (extras din Rivista di Filologia e di Istruzione classica, II, 1924, p. 307—340), p. 18; idem, Dacia, II, 1925, pp. 212 și 242 și fig. 8; S. Lambrino, Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 387—388; idem, Revue des études latines, IX, 1931 (*Histria romaine à la lumière des fouilles*, p. 2—3); XI, 1933, p. 461; Em. Condurachi, în vol. *Histria: monografie arheologică*, I, București, 1954, p. 57—59; Gr. Florescu, *ibidem*, p. 66—95.

SCIV, XI, 1969, p. 157—172, București

monedă proprie pînă în anul 244, cu serii chiar mai bogate decît înainte [2]. Din epoca aceluiași împărat s-au descoperit inscripții atît în cetate cît și în teritoriul său rural [3]. Iar mai de curînd D. M. Pippidi a demonstrat că sub Gordian Histria s-a îmbogățit cu clădiri noi, printre care cu un *macellum*[4]. De asemenea s-au descoperit inscripții din vremea lui Filip Arabul, datate în anul 246 [5]. Evident, anul 238 nu mai poate fi avut în vedere pentru distrugerea Histriei. Este ceea ce a impus o revizuire critică a textului lui Capitolinus. Începutul l-a făcut în 1933 regretatul Scarlat Lambrino, elevul și continuatorul operei lui Vasile Pârvan la Histria [6]. Înainte de a intra în miezul prezentului articol [7], al cărui scop este reluarea acestei probleme cronologice, socotim util să procedăm la o analiză a pasajului din textul antic și la o recapitulare, cu unele completări proprii, a comentariilor făcute în jurul său pînă acum.

Pasajul, aparținînd biografiei împăraților Pupienus și Balbinus, din *Historia Augusta*, este următorul:

Sub his pugnatum est a Carpis contra Moesos; fuit et Scythici belli principium, fuit et Histriae excidium eo tempore, ut autem Dexippus dicit, Histricae Ciuitatis [8]. Deși, în simplicitatea sa, această scurtă frază pare foarte clară de la prima vedere, să ne fie permis s-o traducem pentru precizarea felului de-a o înțelege: „Sub aceștia (adică sub domnia celor doi împărați), s-au dus lupte de către carpi împotriva locuitorilor din Moesia (adică din Moesia Inferioară); a fost și începutul războiului scitic, și a fost în acel timp și nimicirea Histriei sau, cum îi zice Dexippus, a Cetății Histrice".

Mai întîi constatăm, după cum însuși Capitolinus ne sugeră, că informațiile de aci, comprimate într-un stil concis, sînt împrumutate din opera, azi pierdută, a lui Dexippus, ceea ce le conferă din principiu o eminentă autoritate, știut fiind că acest istoric atenian a fost martorul evenimentelor din sec. III și că, așa cum vom mai avea prilejul să vedem mai departe, a participat chiar direct la unele din ele. Varianta *Histrica Ciuitas* pentru *Histria*, care îi aparține lui Dexippus, suna poate în origi-

---

[2] B. Pick—K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, p. 178—179; M. Sutzu, *Monete din orașele noastre pontice*, București, 1913 (Analele Academiei Române, s. II, t. XXXV, mem. s. ist.), p. 370—371.

[3] V. Pârvan, Dacia, II, 1925, p. 246—248, nr. 43; S. Lambrino, Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 409, nr. 7; Revue des études latines, XI, 1933, p. 458.

[4] D. M. Pippidi, în *Histria: monografie arheologică*, I, p. 514—519, nr. 11 = Studii și cercetări de istorie veche, IV, 1953, 3—4, p. 796—801; idem, Philologus, CI, 1957, p. 154—158; idem, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. 2, București, 1967, p. 464—480.

[5] S. Lambrino, *La destruction d'Histria et sa reconstruction au IIIe siècle ap. J.-C.* Revue des études latines, XI, 1933, p. 458—459; Gr. Florescu, Studii și cercetări de istorie veche, IX, 1958, 2, p. 342—347.

[6] S. Lambrino, *loc. cit.*, p. 457—463.

[7] Redactat pe baza unei comunicări prezentate la 9.I.1969 la Societatea de studii clasice, București.

[8] SHA, *Maximus et Balbinus*, 16, 3.

nalul acestui autor Ἰστρία πόλις, dar şi Ἴστρος πόλις sau Ἴστρου πόλις, forme curent atestate la mulţi alţi autori greci [9].

Pe de altă parte, din lectura frazei reiese clar că atacul carpilor asupra Moesiei Inferioare s-a produs exact în anul 238 şi anume în intervalul de mai puţin de trei luni cît au domnit Pupienus şi Balbinus, adică de prin aprilie, cînd aceştia au fost proclamaţi împăraţi de către Senat împotriva lui Maximin Tracul, pînă la 9 iulie, cînd au fost asasinaţi de pretorieni, lăsînd tronul imperial tînărului Gordian III [10].

Din text mai rezultă că tot atunci a fost punctul de plecare — *principium* — al unui război lung, numit „scitic". De sigur, în acest nume nu e de văzut o aluzie la Sciţia Minoră (Dobrogea), ca o limitare a războiului la această regiune a Moesiei Inferioare, şi nici nu e vorba cumva de o denumire etnică, deoarece în acea epocă nu mai existau populaţii caracterizate ca scitice, acestea fiind în nord de mult absorbite de sarmaţi, iar în Dobrogea de geto-traci şi de romani. Ci, aşa cum se desprinde din toată *Historia Augusta* şi din toate izvoarele vremii, prin *Scythicum bellum* trebuie să înţelegem o lungă serie de invazii transdanubiene, întreprinse de mari coaliţii de popoare de origini diverse, în frunte cu *goţii* germanici, care, ocupînd vastul spaţiu de la răsărit de Carpaţi pînă la Don, adică Sciţia cea mare de odinioară, erau chemate în bloc „scitice", într-un sens exclusiv geografic, fără nici o precizie etnică. De altfel, dintr-un fragment al lui Petrus Patricius ştim că în anul 238, concomitent cu acţiunea carpilor, părţile de răsărit ale Moesiei Inferioare au fost atacate şi de goţi, pe care Tullius Menophilus, guvernatorul local al noului împărat Gordian, i-a determinat să se retragă, atît prin forţă, cît şi prin plata unor subsidii. Pentru a întreţine zavistia dintre cele două forţe invadatoare, doar întîmplător asociate, a refuzat să plătească subsidii şi carpilor, silindu-i să părăsească provincia numai sub ameninţarea armelor [11]. Fără îndoială, *Scythici belli principium* din textul lui Capitolinus nu este de identificat cu atacul carpilor, ci se referă numai la acţiunea paralelă, dar distinctă, a goţilor. Începînd din 238, seria de invazii care alcătuiesc acest *Scythicum bellum* s-a continuat, cu scurte întreruperi, timp de peste 30 de ani, pînă la marea victorie a lui Claudiu Goticul din anul 269 de la Naissus.

În ce priveşte expresia *Histriae excidium*, nu poate fi înţeleasă decît în sensul unei distrugeri fundamentale a cetăţii elenice din Dobrogea, fie că luăm termenul *excidium* aşa cum se prezintă în textul citat, ca un derivat din verbul *excidere* „a cădea, a doborî, a dărîma", fie că va fi reprezentînd o contaminare cu *exscidium* din familia verbului *exscindere*

[9] V. aci mai jos, notele 45—48.

[10] Pentru diversele aprecieri asupra acestui interval, cf. S. Lambrino, *loc. cit.*, p. 457, nota 3. Preciziunea de „82 de zile", care s-a strecurat în textul nostru din *Din istoria Dobrogei*, II, p. 228, nu reprezintă decît efectul unei inadvertenţe. Intervalul nu poate fi exprimat decît cu aproximaţie, în cifre rotunde.

[11] Petrus Patricius, în FHG, IV, p. 186, fragm. 8.

„a despica, a fărîma, a zdrobi”. În ambele cazuri se ajunge la aceeaşi accepţiune de „ruinare, nimicire”, frecvent atestată în textele antice.

Mai puţin simplă este, însă, interpretarea expresiei *eo tempore* „în acel timp”, care, pînă la descoperirile epigrafice de care am pomenit, era luată drept echivalentă cu *eodem tempore* şi pusă în legătură cu faptul precis datat din capul frazei respective: *sub his pugnatum est a Carpis contra Moesos*, părînd a arăta fără înconjur că şi *Histriae excidium* ar fi avut loc tot *sub his*, adică sub Pupienus şi Balbinus, în primăvara şi vara anului 238. Aşa a fost înţeles acest pasaj de către toţi învăţaţii din trecut, inclusiv de Vasile Pârvan. Nici chiar constatarea, ce se făcuse între timp, că Histria a continuat să bată monedă proprie şi sub Gordian, n-a clătinat încrederea în data de 238, pe care textul lui Capitolinus părea că o asigură atît de ferm pentru dezastrul histrian. Un Rappaport şi un Vulić au preferat să restrîngă valoarea termenului *excidium*, numai ca să nu se atingă de această datare, presupunînd că toată suferinţa Histriei s-ar fi redus la o devastare a teritoriului său rural, fără ca cetatea însăşi să fi fost cu adevărat avariată [12]. Vasile Pârvan, ale cărui săpături începute la Histria i-au dovedit de la început imposibilitatea unei asemenea interpretări restrictive, înfăţişîndu-i, dimpotrivă, urmele unei reale şi totale distrugeri, a căutat şi el să respecte datarea tradiţională, explicînd dovezile de activitate ale cetăţii după 238 prin refacerea ei imediată [13].

Dar descoperirile epigrafice produse după moartea neuitatului învăţat român au infirmat şi această explicaţie, arătînd că refacerea zidurilor histriene n-a putut avea loc decît mult mai tîrziu. Printre materialele de dărîmătură folosite la construcţia acestor ziduri, chiar la temelie, S. Lambrino a găsit un altar din 246, cu una din inscripţiile menţionate mai sus [14], dedicată lui Filip Arabul. Prin urmare, cel puţin pînă la această dată nici zidul nu putea fi construit, nici Histria nu era dărîmată. Este drept că inscripţia nu provine din cetatea însăşi, ci a fost adusă din teritoriul său, din *uicus Secundini*, dar dacă într-o aşezare rurală, mult mai expusă jafurilor, viaţa normală a continuat, cu atît mai firesc era ca şi cetatea să fi rămas neatinsă cu prilejul evenimentelor din 238. Este ceea ce l-a obligat pe S. Lambrino să atace cel dintîi interpretarea dată pînă atunci textului lui Capitolinus şi să vadă că *pugnatum est a Carpis contra Moesos* şi *Scythici belli principium* nu sînt fapte identice, ci numai concomitente; că, spre deosebire de incursiunea carpică, „războiul scitic” a fost un fenomen de lungă durată; că expresia *eo tempore* pentru *excidium Histriae* nu se leagă de atacul carpilor, ci numai de acest război îndelungat şi că prin urmare nu implică de loc anul 238, nici vreo altă preciziune, ci, avînd un sens vag: „pe vremea acelui război”, se

---

[12] B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich*, Leipzig, 1899, p. 28, nota 1; N. Vulić, *RE*, s. v. *Istros*, 5, col. 2269.

[13] V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, p. 76.

[14] Nota 5.

referă nu la *principium*, ci la o etapă oarecare din seria invaziilor aşa-zise „scitice”, urmînd ca data distrugerii cetăţii să fie căutată numai *după* 238 [15]. Clarificînd astfel elementele unei fraze excesiv de concise şi conciliindu-le cu constatările concrete ale datelor epigrafice şi arheologice, această interpretare are meritul de a fi înlăturat definitiv din lectura acelei fraze iluzia unei date certe a distrugerii Histriei. Totuşi data în sine trebuie căutată şi cum, după scoaterea din discuţie a pasajului lui Capitolinus, se părea că nu mai poate fi găsită în vreun alt text literar, speranţa unei soluţii a rămas să se îndrepte exclusiv asupra indicaţiilor epigrafice şi arheologice.

Ţinînd seama de anul 246 al dedicaţiei către Filip Arabul încastrată la baza zidului nou al Histriei şi socotind că această inscripţie ar fi reprezentat documentul cel mai recent înainte de refacere, S. Lambrino a văzut în puternicele invazii transdanubiene din anii 248 şi 249 prilejul cel mai potrivit pentru un *Histriae excidium*, înclinînd pentru invazia din anul 248 [16]. Aceste acţiuni ale unor uriaşe coaliţii „scitice” conduse de goţi şi alcătuite în plus din carpi, taifali, hasdingi, bastarni şi din nenumărate populaţii din nordul Pontului Euxin, s-au soldat cu jafuri pustiitoare atît în Moesia Inferioară cît şi în Tracia de la sud de Balcani. Dacă atacul din 248 a fost respins pînă la urmă de consularul Decius, ceea ce a prilejuit proclamarea acestuia ca împărat şi căderea lui Filip Arabul, în schimb invazia din anul următor, de proporţii mult mai impunătoare, avea să se prelungească victorioasă pînă în anul 251, cînd, în lupta de la Abritus, însuşi împăratul Decius avea să-i cadă victimă şi cînd urmaşul său Trebonianus Gallus, va fi silit să concludă cu invadatorii o pace umilitoare, permiţîndu-le să se retragă cu toate imensele lor prăzi şi cu toate zecile de mii de captivi făcuţi în provinciile devastate [17]. Acum 35 de ani, cînd, prin luminoasa sa demonstraţie, S. Lambrino izbutise să elimine din discuţie data de 238, ideea sa de a pune căderea Histriei în legătură cu împrejurările din anii 248—251 era foarte ispititoare. De aceea a şi fost primită favorabil pînă acum [18].

Totuşi nici o indicaţie pozitivă n-o sprijinea. Nu exista nici o dovadă că cetatea de pe Sinoie n-ar fi putut să supravieţuiască şi acelei împrejurări. Dimpotrivă, o scrutare mai insistentă a ştirilor epigrafice şi a evenimentelor putea să clatine şi temeiurile noii date, îngăduind să se întrevadă eventualitatea raportării dezastrului histrian la o epocă şi mai tîrzie. Este meritul Emiliei Doruţiu-Boilă de a fi procedat în anii

---

[15] S. Lambrino, Revue des études latines, XI, 1933, p. 460. Cf. şi contribuţia noastră la *Din istoria Dobrogei*, II, p. 230—231.

[16] S. Lambrino, *loc. cit.*, p. 462.

[17] Cf. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 242—251.

[18] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 264 şi 270; Em. Condurachi, *loc. cit.*, p. 57—58; idem, în *Istoria României*, I, p. 562; D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României* [2], p. 467.

din urmă la această revizuire [19], cu un spirit critic remarcabil, dovedit de altfel în toate producţiile activităţii sale ştiinţifice. D-sa observă că lui S. Lambrino i-au scăpat atît existenţa unui miliariu din vremea lui Decius găsit lîngă Histria, la Sinoie (Casapchioi) şi de mult înregistrat în CIL [20], cît şi semnificaţia amănuntului că pe dedicaţia din *uicus Secundini* pentru Filip Arabul, din 246, numele acestuia a fost *martelat* [21], dovedind că respectivul monument a rămas în vigoare, cu rostul său specific, într-o localitate din teritoriul histrian pînă cel puţin în 249, primul an de domnie al lui Decius, sub care s-a executat acel gest de *damnatio memoriae*. Deci, în orice caz, înclinarea lui Lambrino pentru anul 248 ca dată a căderii Histriei se dovedeşte neîntemeiată. Dar mai este şi imposibilitatea ca invazia din 248, care s-a limitat la un asediu zadarnic asupra Marcianopolei şi care a fost respinsă cu promptitudine de armata romană [22], să fi implicat un atac reuşit asupra Histriei, nemenţionat de nici un izvor. Cît despre teribila invazie din anul următor, nici cu acest prilej izvoarele nu înregistrează prădarea Histriei ori a vreunui alt centru din Dobrogea, deşi unii autori descriu amplu succesele acţiunilor „scitice" de atunci, oraş cu oraş, în partea de sud a Moesiei Inferioare şi în Tracia [23]. De sigur, invadatorii au trecut repede prin coridorul dobrogean, fiind grăbiţi să surprindă centre mult mai bogate, cu mari depozite de provizii militare, ca Marcianopolis, Philippopolis, Beroe, Anchialos. Pe de altă parte, se ştie că invazia din 249—251 s-a produs pe două coloane, dintre care cea care a trecut prin Muntenia trebuie să fi fost cea mai masivă [24]. Noi adăugăm că aci trebuie să fie căutat şi motivul pentru care, în tot timpul campaniei, legatul Trebonianus Gallus a trebuit să stea inactiv la Novae cu o importantă armată romană, fără a interveni în manevrele lui Decius [25]. El avea misiunea de-a apăra un punct strategic care împiedica extinderea invaziei spre Dacia Inferioară şi spre Illyricum. Fapt este, după cum a observat B. Gerov, urmat de Emilia Doruţiu, că şi harta tezaurelor monetare îngropate cu prilejul războiului din timpul lui Decius confirmă o concentrare a devastărilor numai în sudul Moesiei Inferioare şi în Tracia, unde asemenea comori ascunse grabnic de o populaţie îngrozită au fost descoperite în mare număr, în vreme ce în Dobrogea

---

[19] Emilia Doruţiu, *Zur Frage der Zerstörung Histrias im 3. Jh. u. Z.*, Studii clasice, VI, 1964, p. 247—259.

[20] CIL, III, 12515.

[21] S. Lambrino, *loc. cit.*, p. 458—459.

[22] Cf. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 242—243.

[23] Dexippus, în FHG, III, p. 676, 19—20 (Jacoby, *Fr. Gr. Hist.*, 100, 25); Iordanes, *Getica*, XVIII. Cf. B. Rappaport, *op. cit.*, p. 35—37; L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*: *Die Ostgermanen*, Leipzig—Berlin, 1941, p. 206—208; A. M. Remennikov, *Борьба племен северного Причерноморья с Римом в III веке*, Moscova, 1954, p. 48—56; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 244—246.

[24] Iordanes, *Get.*, XVIII, 101. Cf. Emilia Doruţiu, *loc. cit.*, p. 251.

[25] Cf. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 24.

nu s-au găsit [26]. Orice explicaţie am da acestei constatări, trebuie să ţinem seama în primul rînd de o mai slabă iminenţă a primejdiei la nord de linia Durostorum-Odessos.

În schimb, în Scythia Minor se observă o frecvenţă semnificativă a unor asemenea îngropări de averi în numerar sub domnia lui Gallienus, între anii 260 şi 269 [27]. Nu este o coincidenţă întîmplătoare că, exact în acest interval, *bellum Scythicum* ia o formă cu totul nouă, în care partea cea mai periclitată a Moesiei Inferioare devine tocmai coasta sa maritimă, care pînă atunci fusese prea puţin în atenţia agresorilor. Populaţiile transdanubiene, ajutate de corăbierii greci şi mixeleni de pe ţărmurile nordpontice, supuşi între timp de goţi, s-au adaptat repede la transportul pe vase şi, lăsînd expediţiile de uscat pe al doilea plan, au început să întreprindă o piraterie în stil mare, cu sute şi mii de ambarcaţiuni, atacînd oraşele din jurul Mării Negre şi pătrunzînd cu prădăciunile lor pînă în Egeea. Flota romană de patrulare, cu mult prea slabă cantitativ şi total surprinsă de acest nou mod de invazie, n-a putut să reacţioneze cu eficacitate decît spre sfîrşitul intervalului. Dar pînă atunci, aproape an de an, barbarii transformaţi în piraţi au înregistrat mari succese, mai cu seamă asupra oraşelor neapărate şi mai lesne accesibile de pe coastele Asiei Mici [28].

Emilia Doruţiu are perfectă dreptate să insiste asupra acestei perioade de atacuri maritime, considerînd-o ca cea mai indicată pentru datarea unui *Histriae excidium* [29]. Între anii 258 şi 269, oraşele din Pontul Sting au fost neîntrerupt ameninţate de piraţi şi adesea chiar asediate, ceea ce se ştie precis despre Tomis, Marcianopolis şi Anchialos prin mărturii literare şi reiese evident pentru Callatis din rezultatele cercetărilor arheologice. E drept că majoritatea acestor centre urbane au rezistat cu succes, dar unele, de pildă Anchialos, au căzut la un moment pradă agresorilor [30].

Aceeaşi soartă trebuie să o fi avut şi Histria, care în noile condiţii era mai periclitată decît oricînd mai înainte.

În adevăr, baza de concentrare a forţelor barbare destinate expediţiilor maritime de-a lungul coastei de vest a Mării Negre se afla destul de aproape de această cetate: la limanul Nistrului. Pornite de acolo, nesfîrşitele convoaie de luntre şi de corăbii încărcate cu războinici, navigînd uşor cu ajutorul curentului litoral care aci are tocmai direcţia nord—

---

[26] B. Gerov, *Die gotische Invasion in Mösien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, în *Acta antiqua Philippopolitana : Studia historica et philologica*, Sofia, 1963, p. 127—146 ; Emilia Doruţiu, *loc. cit.*, p. 252 ; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 249.

[27] C. Preda, Studii şi cercetări de istorie veche, XII, 1961, 2, p. 241—249 ; Emilia Doruţiu, *loc. cit.*

[28] Cf. A. M. Remennikov, *op. cit.*, p. 88—143.

[29] Emilia Doruţiu, *loc. cit.*, p. 252—258.

[30] Iordanes, *Get.*, XX, 108—109. Cf. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 257.

sud [31], întîlneau mai întîi în calea lor Histria. De sigur, în comparație cu alte centre urbane mult mai mari și mai bogate, care îi așteptau în sud, acest obiectiv nu li se înfățișa piraților ca cel mai dorit, mai ales că pentru a-l atinge era necesar ca nenumăratele nave să pătrundă, cale de peste 10 km, înlăuntrul unui golf insidios, cu gura amenințată încă de pe atunci de înnisipările care aveau pînă la urmă să-l izoleze, transformîndu-l în actualul lac Sinoie [32]. Dar nici nu era o pradă de lepădat. Dimpotrivă, dacă la un moment dat împrejurările de alt ordin păreau prielnice năvălitorilor, putea și acest vechi oraș insular sau aproape insular [33] să justifice sforțarea unui asalt, care, executat de pe apă, avea mult mai mulți sorți de izbîndă decît ar fi avut un atac venit numai dinspre uscat.

Determinînd împrejurările cele mai potrivite în care ar fi putut avea loc distrugerea Histriei și restrîngînd spațiul cronologic al acestui eveniment la deceniul dintre 258 și 269, Emilia Doruțiu-Boilă a marcat, după Lambrino, al doilea pas important în progresul problemei. Dar, dintr-un spirit de prudență pe care îl justifică pînă la un punct lipsa momentană a posibilităților de verificare epigrafică și numismatică a considerațiilor istorice, d-sa se oprește aci, fără să încerce a identifica, printre expedițiile maritime ale „sciților”, pe aceea care ar prezenta cel mai înalt grad de probabilitate pentru un *Histriae excidium*.

Totuși nouă ni se pare că se poate păși mai departe. Dacă pentru această vreme inscripțiile lipsesc — lacună care nu e specifică Histriei, ci corespunde unei generale sărăcii epigrafice în provinciile de graniță ale imperiului — și dacă descoperirile numismatice nu spun încă nimic concludent pentru problema noastră [34], ne rămîne totuși posibilitatea de a examina mai de aproape slova izvoarelor literare.

---

[31] Zosimus, I, 42, descriind (după Dexippus) itinerariul invaziei din 269, spune că navele „scitice” au pornit de la Tyras spre sud „avînd vîntul în pupă” (κατὰ πρύμναν τὸν ἄνεμον ἔχοντες). Pentru curentul litoral, cf. C. Brătescu, în vol. *1878—1928 : Dobrogea — Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 39—40.

[32] Fenomenul fusese semnalat încă din sec. II î.e.n. de Polibiu (IV, 41), cu toate consecințele incomode pentru navigație, care acum, după cinci secole, trebuie să fi devenit deosebit de supărătoare. Cf. D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 35—38 și 227—228.

[33] Pentru legătura stîncii quasi-insulare pe care se afla „acropolea” Histriei, cu terenul necropolei vecine, cf. Em. Condurachi, în *Histria : monografie arheologică*, I, p. 9 nota, 2 ; V. Canarache, Studii și cercetări de istorie veche, VI, 1955, 1—2, p. 340 ; VII, 1956, 3—4, p. 289—317, și cu deosebire P. Coteț, în Materiale și cercetări arheologice, VIII, 1962, p. 424—430 și în *Histria : monografie arheologică*, II, București, 1966, p. 337—352.

[34] H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana*, Dacia, VII, 1963, pp. 245 și 251—252. Absența totală, în săpăturile de pînă acum de la Histria, a monedelor imperiale de la Sever Alexandru pînă la Gallienus, adică într-un interval cînd alte știri atestă sigur o activitate liniștită la Histria (iar pînă la Gordian, inclusiv, chiar producție de monedă locală), e o dovadă că încă nu se poate pune bază pe asemenea constatări numismatice pentru data precisă a distrugerii cetății în sec. III. Ca să se explice hiatul menționat, trebuie să se aibă în vedere, afară de capriciosul hazard al descoperirilor, și coincidența cu grava criză care, ca urmare a devalorizării oficiale din vremea lui Septimius Severus, a dus la o progresivă și generală diminuare a circulației monetare tocmai în această perioadă. Cf. E. Gren, *Kleinasien und der Balkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941, p. 147—153.

Plecînd de la analiza pe care, pe baza acestor izvoare, Emilia Doruţiu-Boilă a făcut-o seriei de invazii „scitice" maritime, noi observăm că se poate reduce şi mai mult intervalul probabilităţilor pentru data căderii Histriei. Astfel, invazia din anul 258 se exclude din capul locului din acest interval, deoarece, după cum precizează Zosimus (pe baza informaţiilor luate din Dexippus), Histria încă mai exista la acea dată, iar navele duşmane, pornite de la Tyras, au trecut pe lîngă ea, ca şi pe lîngă celelalte oraşe din Pontul Stîng, îndreptîndu-se fără zăbavă spre Bizanţ [35]. Ulterior, cetatea din golful Sinoie nu mai este menţionată, dar nici n-a putut fi atacată cu prilejul expediţiilor nautice din anii 263 şi 266, cînd piraţii au procedat ca şi în 258, navigînd direct spre Asia Mică şi spre Egeea [36]. Rămîn astfel în discuţie doar invaziile maritime din anii 267 şi 269, cele mai ample şi cele mai pustiitoare.

Dintre acestea, atenţia ne este atrasă cu deosebire de prima, din anul 267, despre care *Historia Augusta* spune că a început cu acţiuni prădalnice pe la gurile Dunării. Ne întîlnim astfel din nou cu acest izvor, atît de preţios pentru evenimentele din sec. III, dar atît de inegal, viciat nu numai de unele interpolări tîrzii, care pot fi mai lesne detectate, dar şi printr-o concizie extremă, ascunzînd cîteodată informaţii de prima valoare sub exprimări insuficiente, greu de limpezit de la prima vedere [37]. De data aceasta autorul părţii respective a izvorului nu mai este Iulius Capitolinus, ca pentru citatul relativ la anul 238, ci Trebellius Pollio. Dar şi acesta, vorbind de invazia „scitică" din 267, în biografia lui Gallienus [38], redă informaţii de încredere, luate de la acelaşi excelent Dexippus, care la un moment apare chiar personal ca erou al evenimentului povestit. Ştirile excesiv de comprimate ale lui Pollio se completează prin alte amănunte din opera lui Dexippus, păstrate de către scriitorii bizantini Syncellus şi Zonara [39].

Invazia din 267 s-a desfăşurat astfel : o enormă masă de războinici ai diferitelor populaţii din spaţiul nord-pontic, în frunte cu goţii şi herulii, s-a adunat, fără îndoială, la gura Nistrului, ca şi în 269, şi, îmbarcîndu-se pe numeroase nave, dintre care numai herulilor meotici le aparţineau cel puţin 500, s-a pus în mişcare spre sud, de-a lungul litoralului. Ajungînd în preajma gurilor Dunării, barbarii s-au oprit pentru pradă pe ţărmul roman. La auzul acestei veşti, împăratul Gallienus a dat însărcinare lui Cleodamus şi lui Athenaeus (care nu erau arhitecţi, cum se crede uneori, ci comandanţi militari cu misiune la Bizanţ [40]),

---

[35] Zosimus, I, 34, 2.

[36] SHA, *Gallieni*, 6 ; 12,6 ; Iordanes, *Get.*, XX, 107—109, Cf. A. M. Remennikov, *op. cit.*, p. 106—108 şi 110—113.

[37] Cf. E. Diehl, în RE, s. v. *Historia Augusta*, col. 2051—2110.

[38] SHA, *Gallieni*, 13,6—10.

[39] Georgius Syncellus, p. 717 (Bonn) ; Zonara, XII, 24 şi urm.

[40] În acest sens ne-am fixat atitudinea în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 259, revenind asupra unei caduce interpretări mai vechi, destul de răspîndită, pe care o înregistrasem şi noi acum trei decenii în *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 273. Cf. şi Emilia Doruţiu, *loc. cit.*, p. 254—255.

să pună orașele vizate de invadatori în sud în stare de apărare. Apoi, deși pierdură o parte din vasele lor într-o luptă cu flota romană, în care căzu și comandantul acestei flote, Venerianus, barbarii reușiră să pătrundă în Strîmtori și în Egeea, unde devastară orașele de pe coastele Asiei Mici și ale Greciei. În Attica însă fură respinși de o trupă de 2000 de cetățeni atenieni organizată și comandată de însuși istoricul Dexippus, mai sus menționat. În cele din urmă, vasele barbarilor fură distruse printr-o intervenție a flotei romane. Lipsiți de putința de întoarcere în patrie pe mare, ei luară drumul de uscat, prin Tracia, unde fură învinși de trupele trimise de Gallienus [41].

Să revenim acum la pasajul din Trebellius Pollio care ne interesează, privind acțiunile inițiale ale acestei invazii, la gurile Dunării. E o frază foarte concentrată, care sună astfel:

Inter haec, Scythae per Euxinum nauigantes, Histrum ingressi multa grauia in solo Romano fecerunt [42]. Adică: „Între acestea (fusese vorba mai înainte de înfrîngerea generalului roman Heraclianus în Orient), sciții care navigau pe coasta Pontului Euxin, după ce pătrunseră în Istros, făcură multe rele grave pe teritoriul roman".

Cu toată scurtimea sa, această știre referitoare la una din cele două invazii care pot fi avute în vedere în ce privește căderea Histriei merită o atenție mult mai mare decît i s-a acordat pînă acum. E singurul loc din toată lunga istorie a celor trei decenii de *Scythicum bellum* în care e vorba direct de regiunea de la gurile Dunării și în care e pomenit numele *Hister — Istros*. Este singurul loc în care se spune limpede că pe pămîntul roman al Dobrogei din jurul Deltei, adică chiar în porțiunea de teritoriu pe care se afla cetatea Histria, invadatorii „scitici" au comis „mari distrugeri", căci *multa grauia* nu poate avea decît accepțiunea cea mai dezastruoasă a unei acțiuni prădalnice. A cuprinde în această expresie chiar nimicirea cetății Histria n-ar fi decît foarte plauzibil.

Dar de fapt e mai mult decît atîta, căci, dacă medităm mai stăruitor asupra realităților conținute în pasajul citat, ne vedem *obligați* să concludem că în cuvintele avare ale lui Trebellius Pollio nu poate fi vorba *decît de acest eveniment* și că numele *Hister* (*Istros*) nu se referă de loc la fluviu, *ci la cetatea Histria și la golful în care se afla situată* [43].

În adevăr, în cadrul interpretării date pînă acum acestui nume, ca referindu-se la Dunăre, n-am putea înțelege prin *Histrum ingressi* decît că barbarii ar fi intrat cu sutele lor de vase pe una din gurile fluviului și, navigînd în sus, pînă dincolo de Tulcea (*Aegyssus*), ar fi prădat malul dobrogean. Dar este oare de conceput ca o expediție maritimă, organizată anevoios cu scopul precis de-a ajunge la Bizanț și în Grecia, să se fi

[41] Pentru desfășurarea întregii expediții cf. L. Schmidt, *op. cit.*, p. 215—217; A. M. Remennikov, *op. cit.*, p. 114—121.

[42] SHA, *Gallieni*, 13,6. Edițiile mai vechi au forma *Istrum ingressi*.

[43] Am dat o primă formulare, pe scurt, a acestei concluzii în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 258.

abătut de la itinerariul său pe o lungă distanță, pentru ca, luptînd cu curentul puternic și potrivnic al fluviului, să înfrunte vigilența flotei fluviale romane (*classis Flauia Moesica*) și a garnizoanelor de pe *limes*, numai ca să încerce a jefui niște sate și conace din preajma unor castre bine apărate? Ar fi însemnat compromiterea de la început a acțiunii, echivalînd cu o absurdă sinucidere.

Pe cînd, dacă prin *Histrum ingressi* înțelegem că pirații au intrat în golful cetății Histria, numită în general tot *Istros*, pasajul capătă dintr-o dată sensul său logic. Era vorba doar de o mică deviere din curentul coastei, implicînd surprinderea unei cetăți izolate și fără trupe, cu sforțări minime, răsplătite cu averi acumulate într-un vechi centru comercial.

Operația era firească, de mult temută și de mirare ar părea doar că barbarii au săvîrșit-o abia atît de tîrziu. Dar și această întîrziere își are explicația în strategia generală a expedițiilor lor, al căror obiectiv principal îl formau coastele de sud ale Mării Negre, ale Propontidei și ale Egeii, cu numeroasele orașe neapărate din Asia Mică, din sudul Traciei și Macedoniei și din Grecia, de unde puteau aduna prăzi infinit mai bogate. O condiție esențială pentru a atinge cu succes acest obiectiv era surpriza, care nu putea fi realizată decît prin iuțeală și discreție. Un atac pe mare asupra Histriei, oricît de ispititor prin ușurința cu care putea reuși, prezenta marele cusur că demasca de la început mișcările flotei masive a piraților și le întîrzia înaintarea spre sud, ceea ce avea ca urmare alarmarea din timp a forțelor navale și de uscat ale imperiului, cărora li se dădea și răgazul necesar pentru a interveni cu eficacitate. Dovada o avem chiar în cazul atacului din 267, cînd barbarii, cedînd în sfîrșit tentației de-a prăda Histria, au fost pedepsiți cu marile dificultăți întîlnite apoi în reluarea drumului lor spre Bosfor și Egeea și în cele din urmă cu nimicirea flotei lor și cu înfrîngeri pe uscat. Trebellius Pollio, în continuarea imediată a frazei citate mai sus, spune clar că împăratul Gallienus a luat măsurile necesare de rezistență și de respingere a invaziei de îndată ce a aflat (*quibus compertis*) de devastările de la *Istros*. Dacă barbarii nu s-ar fi oprit la Histria, nici flota lui Venerianus n-ar fi avut timp să le iasă în cale înainte ca ei să ajungă la Bosfor, nici cetățile din sud pe care urmăreau să le atace nu le-ar fi opus o rezistență din vreme pregătită. Succesul inițial obținut asupra Histriei a determinat dezastrul lor final. Părăsirea doar pentru un moment a prudenței lor de pînă atunci le-a fost fatală.

Fapt esențial este însă că *Histriae excidium*, de care vorbea Dexippus prin condeiul lui Iulius Capitolinus într-un pasaj complicat cu întîmplări din anul 238, reapare acum la locul său, în anul 267, tot într-o mărturie a lui Dexippus, doar ușor transfigurată prin concizia neglijentă a lui Trebellius Pollio. Dacă acest autor al părții respective din *Historia Augusta* și-ar fi dat seama de confuzia la care poate da loc numele *Hister*, grecește Ἴστρος (în originalul lui Dexippus), pe care îl purtau atît fluviul *Hister-Danuuius*, cît și cetatea *Histria*, precum, firește, și golful

în fundul căruia era aşezată, ar fi adăugat, de sigur, un mic element distinctiv. Numai că nici el, precum nici atîţia romani din vremea lui, nu erau preocupaţi de preciziile geografice de amănunt [44].

De fapt, dintre variantele numelui cetăţii, *Istros* era cea mai frecvent utilizată de autorii antici, mai ales de greci [45]. Acest nume apare singur sau — cînd se simte nevoia de a-l distinge de al fluviului omonim — e însoţit de atributul πόλις. De unde şi forma compusă *Histropolis* [46]. Varianta 'Ιστρίη ('Ιστρία), atestată printre autori doar de Herodot şi de Arrian [47], apare ca unica pe monede şi în inscripţii, ceea ce dovedeşte că, începînd din epoca clasică, era singura folosită practic, în viaţa de toate zilele. Totuşi, această formă scurtă, care evita comod confuzia cu numele fluviului, nu reprezenta decît un derivat din *Istros*, adevăratul nume pe care cetatea l-a avut atunci cînd a fost întemeiată de milesieni, pe la mijlocul secolului VII î.e.n. Ca şi alte fundaţii milesiene de la gurile afluenţilor Pontului Euxin: Tyras, Borysthenes, Tanais, Phasis, *şi* cetatea de pe lîngă Delta Dunării era firesc să primească numele fluviului pentru a cărui exploatare — prin pescuit şi trafic comercial — fusese creată. Abia ulterior, pentru motive de precizie topografică — fiindcă distanţa faţă de fluviu era oricum destul de mare —, numele oraşului a devenit *Istria*, prin dobîndirea unui aspect adjectival. Modificare neînsemnată, dacă ne gîndim că, pentru motive similare, cetatea Borysthenes îşi părăsise cu desăvîrşire numele fluvial, înlocuindu-l cu acela de Olbia. Forma aspirată *Histria*, născută, ca şi *Hister*, dintr-o asimilare fonetică de simplă rezonanţă cu termenul comun *hister* „comediant" (cu care evident n-avea nici o legătură de sens) şi cu numele peninsulei Histria din nord-vestul Italiei, n-a fost folosită decît în epoca romană şi numai în textele latine, prin excelenţă epigrafice — e drept foarte numeroase. Dintre autori, n-o utilizează decît Iulius Capitolinus (şi încă destul de nesigur), în pasajul mai sus citat din *Historia Augusta*. Îndeobşte caracterizaţi printr-o tendinţă conservativă în prezentarea denumirilor geografice, marea majoritate a geografilor şi a istoricilor antici au rămas fideli formei iniţiale *Istros*. Întrebuinţînd-o cu prilejul relatării faptelor din anul 267 în expresia *Histrum* sau *Istrum ingressi*, Trebellius

---

[44] Cf. A. Grenier, *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art*, Paris, 1925, p. 385—393.

[45] Aristotel, *Politica*, VIII (V), 5, 2; Ps.-Scymnos, 766—767; Strabo, VII, 5, 12; 6,1; Ptolemeu, *Geogr.*, III, 10, 3; Appian, *Illyr.*, 30; *Itin. Anton.*, 227,2 (Cuntz), sub forma coruptă *Historio*, latinizată la ablativ; *Anonymi Peripl. Ponti Eux.*, 70 (GGM, I, p. 420); Eutropius, VI, 10 (8); Ammian. Marcell., XXII, 8, 43 (*Histros*); Eusebius, *Chron.* (la Hieronymus, ed. Helm, *Eusebius Werke*, VII, 1, p. 95, b); Zosimus, I, 34; Hierocles, 637; Steph. Byz., s.v.; Eustathius, *Comm. in Dionys.*, 823.

[46] Mela, II, 2, 22; Plinius, *N.H.*, IV, 11 (18), 44; 12 (24), 78—79; *Tab. Peuting.*, segm. VI; Geogr. Ravenn., IV, 6 (Schnetz).

[47] Herodot, II, 33; Arrian, *Peripl. Ponti Eux.*, 24,2: 'Ιστρία πόλις; cf. şi Steph. Byz., s.v. "Ιστρος).

Pollio n-a făcut decît să se conformeze firesc acestei tradiţii, desigur urmînd riguros o formă din izvorul său grec, Dexippus [48].

Uneori i se aplică cetăţii nu numai numele *Istros*, dar şi atributul de ,,fluviu''. E cazul curios al numelui ποταμὸς "Ιστρος pe care Scylax îl dă precis oraşului Histria, iar nu Dunării [49]. S-ar putea vorbi de o eroare de copist, dacă n-am reîntîlni acelaşi caz vreo şase-şapte secole mai tîrziu, în plină epocă romană, pe garnitura de piele a scutului de la Dura-Europos. In acest document oarecum epigrafic, în orice caz de provenienţă directă, databil în sec. III e.n., sînt înşirate de la sud spre nord, în litere pictate, localităţile unui itinerariu maritim de-a lungul Pontului Stîng. După ce au fost menţionate oraşele Callatis şi Tomis, citim "Ιστρος ποταμός în locul cetăţii Histria, pentru ca apoi să vedem scris Δανούβις ποταμός, de data aceasta ca precizare separată a fluviului cu numele său roman (*Danuuius*), iar mai departe apare numele oraşului Tyras, de la limanul Nistrului, urmat de alte nume de localităţi nord-pontice [50]. Şi aci "Ιστρος ποταμός a fost explicat ca o greşeală în loc de "Ιστρος πόλις [51], dar, cum această ciudăţenie îşi face apariţia în două izvoare de naturi diferite şi foarte depărtate în timp între ele, nu ne mai putem mulţumi cu o asemenea interpretare comodă, ci trebuie să ne gîndim la un element real din poziţia geografică a Histriei, care să amintească ceva dintr-un ποταμός. E, fără îndoială, intrarea în golful Sinoie, ,,Portiţa'' actuală, care, strînsă între grinduri — de sigur nu atît de dezvoltate ca azi, însă destul de concret simţite de navigatori şi poate încă de atunci vizibile clar la suprafaţa apei —, producea impresia gurii unui fluviu. Să nu uităm că itinerariul era nautic, atît la Scylax cît şi pe scutul de la Dura-Europos şi că pe acest scut chiar sînt pictate corăbii. Deci cel mai important element pentru definirea Histriei *ad mentem nautae* era normal să apară ,,portiţa'' maritimă care îi deschidea accesul.

Dar cu această explicaţie, pe care ne-o impune stăruitoarea menţionare a unui "Ιστρος ποταμός chiar la Histria, ajungem tocmai la interpretarea pe care am dat-o expresiei *Histrum ingressi* din *Historia Augusta*, ca

---

[48] Aspirata din numele *Histria* şi *Hister*, ca latinizări ale formelor greceşti 'Ιστρία şi "Ιστρος, la Capitolinus şi Pollio, nu este obligatorie. Unele ediţii ale Historiei Auguste preferă formele *Istriae excidium* şi *Istrum ingressi*, mai apropiate de originalul grec. Cf., în general, F. Lübkers, *Reallexikon*, s. v. *Ister*.

[49] Scylax, 67 (GGM, I, p. 57): εἰσὶ δ'ἐν τῷ Πόντῳ πόλεις 'Ελληνίδες αἵδε ἐν Θράκῃ· 'Απολλωνία, Μεσημβρία, 'Οδησσόπολις, Κάλλατις καὶ ποταμὸς "Ιστρος (,,acestea sînt în Pont oraşele greceşti din Tracia (inclusiv Dobrogea): Apollonia, Mesembria, Odessos, Callatis şi ,,fluviul Istros''). Tomis şi Dionysopolis nu sînt menţionate, fiindcă la data izvorului, în sec. IV î.e.n., aceste localităţi aveau încă o prea redusă însemnătate.

[50] Fr. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos* (*1922—1923*), Paris, 1926, p. 323—337; I. Mititelu, Buletinul Societăţii numismatice române, XXXVII, 1943, p. 78—91 (cu completări discutabile); Vl. Iliescu, în *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1967, p. 724—727; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 205—206, fig. 84. De notat că atît sub "Ιστρος ποταμός, cît şi sub Δανούβις ποταμός figurează cîte o linie albastră prelungită pînă la mare, închipuind două fluvii separate.

[51] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 327.

indicînd intrarea în golful cetăţii *Istros*. Avem astfel suficiente baze pentru a afirma că numele originar al cetăţii, identic cu al Dunării, era dat şi golfului Sinoie, spre deosebire de golful Razelm, care îşi avea numele său de Halmyris.

O dată fixat momentul distrugerii Histriei în anul 267, devine o simplă formalitate de metodă verificarea acestei concluzii prin examinarea ştirilor despre cealaltă invazie ,,scitică'', aceea din 269. Această amplă expediţie cu care s-a încheiat *bellum Scythicum* a fost o adevărată migraţie de popoare, fiind întreprinsă de 320 000 de războinici cu familii şi turme, care au pornit, tot de la Tyras, cu cel puţin 2000 de nave (Zosimus vorbeşte de 6000), îndreptîndu-se, ca şi expediţia din 267, spre Bosfor şi spre Grecia şi urmînd aceeaşi cale de pătrundere în Peninsula Balcanică pe la sud, pentru a fi zdrobiţi catastrofal în cele din urmă prin răsunătoarea victorie a împăratului Claudiu Goticul de la Naissus. Izvoarele vorbesc cu lux de amănunte despre această invazie [52]. Aflăm, printre altele, că în cursul plutirii lor de-a lungul Pontului Stîng, piraţii barbari s-au oprit pentru a asedia oraşul Tomis, care a rezistat cu succes [53]. Cu toate acestea, nici cea mai mică aluzie nu figurează despre Histria. Şi se înţelege de ce : cetatea de acolo fusese total distrusă cu prilejul invaziei precedente [54].

Schiţînd o nouă interpretare a frazei lui Trebellius Pollio despre acele *multa grauia* săvîrşite de piraţii ,,scitici'' *Histrum ingressi* şi identificînd acest eveniment din anul 267 cu *Histriae excidium*, citat de Iulius Capitolinus ca întîmplat la un moment oarecare din *Scythicum bellum*, reducem tot o dată la proporţii mai fireşti intervalul dintre distrugerea Histriei şi refacerea ei. După toate semnele, această refacere a trebuit să aibă loc destul de curînd după dezastru, în cadrul întregii opere de reconsolidare a imperiului, începută de Aurelian şi desăvîrşită de Probus şi de Diocleţian [55].

Prezenţa unei serii de monede, oricît de rare, în săpăturile de la Histria, provenind de la toţi împăraţii dintre Gallienus şi Diocleţian [56], constituie un indiciu că după catastrofă ruinele cetăţii n-au rămas cu totul părăsite. De îndată ce piraţii şi-au îndeplinit funesta lor operă şi au plecat gră-

---

[52] Dexippus, fr. 21–23 (FHG, III, p. 680–682); SHA, *Claudius*, 6–12; Zosimus, I, 42–46; Orosius, VII, 23, 1; Ammian. Marcell., XXXI, 5, 15–17; Eutropius, IX, 11; Aur. Victor, *Caes.*, XXXIV; Petrus Patricius (Boissevain, *Cass. Dio*, vol. III, p. 745 excerptele 169–172); Georgius Syncellus, I, p. 720, 15–19. Cf. L. Schmidt, *op. cit.*, p. 217–220; A. M. Remennikov, *op. cit.*, p. 125–143; idem, în Sovietscaia Arheologhiia, XXVIII, 1958, p. 266–275; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 263–268.

[53] Zosimus, I, 42. Cf. *Din istoria Dobrogei*, II, p. 263–264.

[54] Faptul că în anul 269 goţii nu s-au oprit la Histria, deşi au atacat oraşul vecin Tomis, a fost privit şi de D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 36, nota 15, ca un semn că acest an înseamnă un *terminus ante quem* pentru distrugerea cetăţii de pe lacul Sinoie.

[55] Cf. S. Lambrino, Revue des études latines, XI, 1933, p. 463 (înclinînd pentru intervalul 267–282); Emilia Doruţiu, *loc. cit.*, p. 258 (înclinînd pentru domnia lui Diocleţian).

[56] H. Nubar, *loc. cit.*, p. 245 şi 252.

biţi să-şi reia drumul spre sud, adică după un număr de zile, localnicii, cîţi se vor fi putut refugia la timp şi cîţi vor fi scăpat de robie, s-au întors la căminurile lor, căutînd să le pună din nou în picioare, în aşteptarea momentului cînd cetatea avea să fie integral restaurată cu sprijin imperial şi întărită prin ridicarea unor ziduri noi, cu materiale strînse de prin ruinele clădirilor distruse. De sigur, nu e de aşteptat ca o asemenea reconstruire de mari proporţii să fi avut loc chiar imediat după catastrofă, cînd invaziile „scitice'' erau încă în toi, dar putea fi întreprinsă oricînd după anul 270, cînd imperiul îşi impusese pretutindeni autoritatea, iar în Pontul Stîng pirateria de stil mare încetase. Gradul cel mai mare de probabilitate pentru datarea zidului menţionat pare să-l prezinte perioada activităţii constructive a lui Probus, însă fără ca anii domniei lui Aurelian să fie excluşi. Cuvîntul decisiv în această privinţă aparţine cercetărilor arheologice, care, dacă pînă în prezent n-au dus la dovezi certe pentru datarea reconstruirii Histriei, justifică în schimb bune speranţe pentru viitor [57].

HISTRVM INGRESSI — HISTRIAE EXCIDIVM

RÉSUMÉ

Il est hors de doute que la ville hellénique d'Histria a subi une terrible destruction de la part des populations transdanubiennes qui attaquèrent l'empire romain au cours du IIIe s. de n. ère. Le désastre est parfaitement confirmé par les résultats des fouilles archéologiques. Ce n'est que la date de cet événement qui est encore sujette à discussion. Partant de l'interprétation erronée d'un passage de l'Histoire Auguste, transmis par Julius Capitolinus (Vies de Maxime et Balbin, 16, 3) et remontant à Dexippe, on avait cru que l'*Histriae excidium* aurait eu lieu en 238, mais les renseignements épigraphiques et numismatiques apparus entre temps prouvèrent que la ville est restée indemne assez longtemps après cette date. C'est pourquoi S. Lambrino (« Revue des études latines », XI, 1933, p. 457—463) proposa comme date éventuelle de la destruction l'an 248. Cependant, comme cette date ne concorde pas non plus avec les documents épigraphiques, Emilia Doruţiu-Boilă (« Studii clasice », VI, 1964, p. 247—259) produisit de bons arguments pour soutenir que le sac d'Histria doit se rapporter seulement à l'intervalle des années 258—269, quand les côtes romaines du Pont Euxin et même de la Propontide et de l'Égée, devinrent l'objet d'une série d'invasions maritimes de proportions énormes, accomplies par les Goths, ainsi que par d'autres populations germaniques et iraniennes de l'ancienne Scythie. C'est en raison de cette provenance que Capitolinus, faisant écho à Dexippe, appelle *Scythicum*

[57] Cf. Emilia Doruţiu, *loc. cit.*, p. 258, nota 35.

bellum la totalité des invasions commencées en 238 et terminées en 269 par la défaite des barbares à Naissus.

En acceptant le point de vue d'Emilia Doruţiu-Boilă, l'Auteur du présent article attire l'attention sur un autre passage de l'Histoire Auguste, appartenant à Trebellius Pollio (Vie de Gallien, 13,6) et inspiré toujours par Dexippe, où il est dit que la région des bouches du Danube fut gravement ravagée lors d'une de ces expéditions des pirates, à savoir celle de l'an 267. Il s'agit surtout de la phrase *Scythae per Euxinum nauigantes, Histrum ingressi, multa grauia in solo Romano fecerunt*, dont on a négligé jusqu'à présent la spéciale signification par rapport à Histria. Comme il est inconcevable qu'une grande expédition navale, dont le but était le Bosphore et la Grèce, ait dévié de son trajet pour s'engager loin dans le Danube, en naviguant péniblement contre le courant du fleuve et en risquant la réaction de la flotte fluviale romaine et des garnisons du *limes*, sans autre perspective que de fourrager quelques villages et des manoirs isolés, l'expression *Histrum ingressi* ne correspond nullement à une pénétration en amont du fleuve *Istros* (latin *Hister*), mais elle doit se référer à l'avancement de la flotte barbare à l'intérieur du golfe de la ville d'Histria (appelée habituellement aussi *Istros*), c'est-à-dire dans le liman actuel de Sinoie, où les pirates pouvaient facilement surprendre cette riche cité commerciale et s'en emparer. Cette interprétation du nom *Hister-Istros* est appuyée aussi par la curieuse expression Ἴστρος ποταμός, avec laquelle la πόλις d'Histria est désignée dans deux sources de dates et caractères différents : le périple de Scylax du IVe s. av. n. ère et l'itinéraire côtier peint sur le bouclier de Doura Europos, du IIIe s. de n. ère, où toute allusion au fleuve Danube est exclue. C'est que l'ouverture actuelle de Portiţa (« petite porte »), qui donne accès au liman de Sinoie et aux ruines de la ville d'Histria et qui constituait dès l'antiquité un passage obligé entre les bancs de sable, produisait vraiment l'impression d'une embouchure de fleuve.

La conclusion de l'article est que l'*Histriae excidium*, daté vaguement par Julius Capitolinus à un moment quelconque (*eo tempore*) du *Scythicum bellum*, eut précisément lieu vers la fin de cette longue série des invasions, en 267, à l'occasion des grandes déprédations accomplies par les *Histrum ingressi*. Quant à la reconstruction de la ville après la catastrophe, l'Auteur incline à l'attribuer au règne de l'empereur Probus, sans exclure toutefois la possibilité qu'elle fût déjà entamée sous Aurélien.